Ġużè Ellul Mercer: vuċi u spalla għar-ruħ fi kriżi

Olivia Borg

F'dan l-artiklu se nkun qed niffoka l-aktar fuq il-mod kif inhuma ppreżentati l-karattri nisa u rġiel u kif dawn iħarsu lejn xulxin fix-xogħol ewlieni ta' Ġużè Ellul Mercer (1897-1961), ir-rumanz *Leli ta' Ħaż-Żgħir* (1938). Il-karatterizzazzjoni hija aspett fundamentali f'xogħol letterarju għax bosta drabi huma l-karattri li jlaħħmu x-xogħol. Tant hu hekk li l-kittieb E.M. Forster jasal biex jgħid li l-karattri huma *"creations inside a creation."*[1] Bħallikieku l-ewwel hemm il-ħolqien prinċipali jew il-qafas li f'dan il-każ huwa r-rumanz u mbagħad hemm ħolqien ieħor daqstant importanti li se jkun ospitat minn dan il-qafas. Dan jixhed l-impenn doppju ta' awtur bħal Ellul Mercer li mhux interessat biss li jagħtina stampa ħelwa tal-pajsaġġ, tendenza li kienet mogħtija prominenza mill-kittieba Romantiċi iżda hu bil-wisq aktar interessat fit-tiswir ta' individwu li hu konxju tal-limiti ta' madwaru u li jagħmel ħiltu kollha biex jitqabad kontrihom.[2] "Mir-realtà li tidher (ir-raħal, ir-raħlin, il-qagħda soċjali) Ellul Mercer jgħaddi għar-realtà li ma tidhirx iżda tiġġarrab fl-għeluq tal-ispirtu."[3] Kawża t'hekk ir-rumanz jistrieħ fuq żewġ aspetti: l-aspett soċjali li jagħtina stampa realistika tar-raħlin neqsin minn kull mezz t'edukazzjoni u li kawża t'hekk qed ibatu kultant mingħajr lanqas biss jindunaw għax ma jafux ħajja oħra għajr din u l-aspett psikoloġiku li jixhed il-kriżi ta' ruħ li ma tridx li tkun parti minn din il-massa u għalhekk tiġġildilha minkejja li fl-aħħar mill-aħħar titlef.[4] Għalhekk, m'hemmx dubju li hemm interdipendenza bejn dawn iż-żewġ aspetti li jagħmlu r-rumanz dak li hu proprju għax huma preżenti t-tnejn.

Waqt li l-karatterizzazzjoni fir-rumanzi idealistiċi u storiċi-romantiċi kienet toħroġ bosta drabi mill-azzjoni, f'tipi oħra ta' rumanzi, fosthom dak politiku-

soċjali u psikoloġiku bħal *Leli ta' Ħaż-Żgħir*, il-karatterizzazzjoni tixref aktar mill-enfasi li tinxteħet "fuq l-għarfien u l-iżvolġiment tal-identità ġewwiena tal-personaġġ" imġarrab u konxju tiegħu nnifsu.[5] Barra minn hekk, din it-tip ta' kitba, prevalenti l-aktar fis-snin tletin u erbgħin tas-seklu l-ieħor b'awturi bħal Juan Mamo (1886-1941) u Ġużè Orlando (1898-1962), apparti Ellul Mercer, għandha wkoll l-iskop tal-"kunxjentizzazzjoni tal-massa."[6]

Karattri u Fehmiet Sterjotipati

Minkejja li *Leli ta' Ħaż-Żgħir* "jista' jitqies bħala l-ewwel rumanz li jagħti passi deċiżi lejn in-narrattiva psikoloġika"[7] u minkejja li jiffavorixxi l-intellettwaliżmu u l-pożittività tad-dubju permezz ta' Leli, f'Ellul Mercer insibu għadd ta' sterjotipi. Sa mill-bidu tar-rumanz niltaqgħu ma' Dun Karm ta' Rużann, karattru li jrid jibqa' mwaħħal mal-għeruq tiegħu tant li "Jekk kont tibda biex tkellmu fuq xi tibdil, imqar dak li hu meħtieġ u li minnu nnifsu jidher li hu għall-aħjar, aktarx li kont issibu ma jaqbilx miegħek."[8] Minnu nnifsu, it-terminu "sterjotip" jikkumplimenta b'mod preċiż din il-karatteristika ta' dan il-qassis. Il-kelma "sterjotip" ġejja mill-Grieg u hija komposta minn żewġ kelmiet: *stereos* li tfisser "solidu" u *typos* li tfisser "marka, mudell jew tip."[9] It-terminu, li oriġina mill-qasam tal-istampar, oriġinarjament kien jirreferi għal "*one piece printing plate cast in type metal from a mold (matrix), taken of a printing surface, as a page of set type.*"[10] Dan kollu jimplika xi ħaġa li ma tistax titbiddel jew tiċċaqlaq malajr.

Dun Karm ta' Rużann kien jimxi bl-arketipi għax fil-perċezzjoni tiegħu jħaddan "mudell ewlieni li jsiru kopji minnu; idea universali li jieħdu sehem fiha l-varjazzjonijiet tagħha."[11] Dan huwa evidenti meta n-narratur jgħidilna li "Dun Karm lin-nisa ftit kien iġerragħhom."[12] Dan id-distakk min-nisa jkompli jattribwixxi għar-reputazzjoni tajba tiegħu mar-raħlin għax qed juri li huwa raġel; li mhuwiex imjassar minn mara iżda huwa ħieles f'kull sens.[13] Tant hu hekk li ħsiebu "kien jimraħ safi daqs dak ta' tarbija"[14] għax ladarba distakkat min-nisa kien innoċenti, b'direzzjoni ċara f'ħajtu u mingħajr traċċi ta' ħażen. Naqraw li Dun Karm kien iwissi lill-bniet li kienu jinġemgħu jitkellmu maġenb il-kunfissjunarju tiegħu, u jċanfar "bl-akbar herra" lil dawk il-"ħafna nisa bla ġieħ" li skont hu jmorru l-knisja "biex jinqdew u jħajru l-irġiel."[15] "Is-safa, bħall-ġmiel, kellha tkun dik il-kwalità tant importanti li biha jissebbaħ il-ġisem femminili Malti."[16] Kif inhu evidenti mill-qawl "Ix-xebba dellha tqil u l-ġuvni

bandiera bajda," rimarka li tgħaddiha wkoll Kunċett ta' Venuża meta tgħarraf lis-Sa Marjann li Leli qed jiltaqa' ma' Vira,[17] donnha li hija l-mara biss li tista' titħammeġ bl-immoralità. Barra minn hekk, il-qawl, "Mara sabiħa, ġmielha jibqa' sakemm titlef ġieħha,"[18] apparti li bħall-kumplament tal-qwiel huwa rifless ta' kif kien jirraġuna l-moħħ Malti, jevoka preċiżament il-filosofija ta' Dun Karm li l-ġieħ u l-purità tar-ruħ, tal-moħħ u tal-intenzjonijiet għandhom ikunu l-karatteristiċi fundamentali li jagħmlu lill-mara.

Għal Dun Karm ta' Rużann, il-maġġorparti tan-nisa jappartjenu għal din it-tip ta' mġiba mtajra. Il-mara tidher bħala dik li kapaċi tisseduċi bil-makakkerija u tinganna bil-qerq.[19] Kif ironikament jixhed isimha, din it-tip ta' mara fir-rumanz hija rrappreżentata minn Klara Buqerq; il-mara żienja li trid l-attenzjoni u li moħħha biex taħfen lil Leli taħt idejha. Hija murija bħala theddida għall-pjan t'Alla u bħala dik li ma ssibx kwiet qabel taħtaf il-priża tagħha u tisfrattalu l-merħla f'daru stess.[20] Għall-kuntrarju, omm Dun Karm kienet "mara mdaħħla fiż-żmien u għaqlija kemm tridha" u kienet tisimgħu "bis-sabar kollu u mingħajr ma tħalli kelma toħroġilha minn fommha."[21] Minn din id-deskrizzjoni jidher ċar li omm dan il-qassis tirrappreżenta viżjoni oħra fi ħdan it-twemmin Nisrani, viżjoni li tqis lill-mara bħala dik li hija mogħnija b'bosta virtujiet li jilħqu l-qofol u l-perfezzjoni tagħhom fil-Madonna.[22] Fi ħdan it-twemmin Nisrani jidher li m'hemmx triq tan-nofs għan-nisa iżda hemm żewġ toroq estremi li jixirfu minn dawn iż-żewġ viżjonijiet antitetiċi msemmija.[23] Jista' jkun li l-awtur mhuwiex konxju tal-isterjotipiċità ta' dawn il-karattri iżda jista' jkun ukoll li nqeda bihom biex iqanqal diskussjoni. Għal Dun Karm, ommu kienet kollox u meta tmut hi jħoss is-solitudni iżda jiddefinixxi d-dgħufija f'termini sessisti meta jgħid "Sirt donni mara"[24] għax beda jfittex kull okkażjoni biex jitkellem ma' xi ħadd u biex ikun fil-kumpanija tan-nies. Din l-idea li n-nisa huma kreaturi li moħħhom biex ipaċpċu tixref f'mument ieħor meta Vira u s-Sa Marjann jiltaqgħu ma' Klara ċ-ċimiterju u l-awtur jgħidilna li dawn "qalu ftit kliem fieragħ, bħalma jgħidu n-nisa."[25]

M'hemmx dubju li Dun Karm jirrappreżenta x-xbieha tal-missier konservattiv u ideali, dak li jservi ta' spalla minflok għall-familja fis-sens dejjaq tal-kelma, għall-familja estiża li hija l-komunità lokali tar-raħal tiegħu.[26] Tant hu hekk li fi kliem is-Sur Kelin, raġel li kien jistmerr lill-qassisin, Dun Karm qatt m'għamel "l-inqas ħaġa li ċċekknu u tbaxxih bħala qassis u bħala raġel."[27] Bħala l-kap, b'mod speċjali mil-lat spiritwali u morali, Dun Karm:

> *embodies the values needed to make one's way in the world and to support a family: he is morally strong, self-disciplined, frugal, temperate, and restrained.*

He sets an example by holding himself to high standards. He insists on his moral authority, commands obedience, and when he doesn't get it, metes out retribution as fairly and justly as he knows how. It is his job to protect and support his family, and he believes that safety comes out of strength.[28]

Iżda m'hemmx dubju wkoll li f'Dun Karm hemm kuntrast għax filwaqt li kien iċanfar bil-herra lil dawk li ma jikkonformawx ma' mġiba li tixraq fil-knisja u kien raġel b'ħarsa mqita u b'wiċċ imqarras u ta' ftit tislim, "kellu t-tajjeb tiegħu; u t-tajjeb ta' Dun Karm kien jisboq bil-kbir in-nuqqas li semmejna."[29] L-awtur donnu ried li jibbilanċja lil dan il-karattru billi jurina li taħt din il-qoxra ostili kien hemm "moħbija qalb tad-deheb."[30] Mhux talli hekk talli "L-inqas wieħed li kien jaħseb li Dun Karm kien jixraqlu qima u tifħir bħala qassis tassew, kien Dun Karm innifsu."[31]

U għad illi fejn jarawh in-nies kien daqshekk imqit u ta' għalih waħdu, meta xi ħadd kien jiġi f'daru biex jiftaħ qalbu miegħu, Dun Karm kien jinħall. U mhux l-ewwel u t-tieni darba li f'għajnejh feġġet demgħa; bħalma kienu drabi bla għadd dawk li fihom daħħal idu f'butu u ta kulma kellu fih f'dak il-waqt. U meta Dun Karm kien jagħmel dan kien jagħmlu b'qalbu kollha u bla xejn tnikkir.[32]

Ir-riċerkatur u lingwista George Lakoff jisħaq li:

The strict father is restrained in showing affection and emotion overtly, and prefers the appearance of strength and calm. He gives to charity as an expression of compassion for those less fortunate than he and as an expression of gratitude for his own good fortune.[33]

F'Dun Karm hemm preżenti x-xrara tal-kuxjenza soċjali; iħoss għall-foqra u għal dawk li qegħdin iġarrbu l-għaks u kien jilmenta mal-kappillan biex jindirizza din it-tebgħa soċjali. Iħoss ukoll għal Leli meta jarah jitqabad miegħu nnifsu iżda mingħajr tlaqliq isostni li fil-fehma tiegħu Leli marad minħabba li qara "kotba li jqallbu r-ras" u li jħammġu r-ruħ għax iberrdu t-twemmin.[34] "Dun Karm ma kienx għaref; iżda kien jemmen wisq aktar milli jista' jemmen min hu għaref [...]."[35] Bħala qassis, Dun Karm ma jirrikonoxxix il-fatt li l-marda ta' Leli hija kkaġunata mis-"sens ta' ħtija u biża' li tiżra' fih il-komunità li jgħix fiha ddominata minn konservattiżmu Kattoliku, komunità li la tifhmu u lanqas trid tifhmu"[36] u mhux minħabba l-kotba li kien jaqra. Fil-każ tar-relazzjoni adultera tiegħu ma'

Klara, Leli jħoss sa mill-bidu li qed jagħmel ħażin iżda fil-każ tal-ħeġġa tiegħu għall-qari u t-tagħlim, is-sens ta' ħtija jinżera' fih minn forzi esterni. Waqt li f'xi waqtiet "kien iħossu mejjet biex jaqta' l-għatx klubi u jixrob mill-ħelu li l-ħajja tressaq ma' fomm iż-żgħażagħ, f'oħrajn kien jisma' f'widnejh tidwi l-għajta tad-dmir: 'Lel, tinsiex li int Nisrani! … Lel, kun raġel!'"[37]

Martu Vira mhijiex sterjotipika biss fid-dehra tagħha iżda ssaħħaħ il-konservattiżmu Kattoliku permezz tal-fehmiet tagħha. Bħas-Sa Marjann, li skont Oliver Friggieri hija l-"mara fidila li tirrappreżenta t-torri taċ-ċertezza teoloġika u tal-morali eżatta,"[38] Vira tħeġġeġ lil Leli jerġa' jibda jitqarben u meta għal waqt wieħed jgħidilha li qed iħossu fil-paċi miegħu nnifsu tgħidlu "'Dak għax għamilt dmirek u m'intix tonqos 'l Alla.'"[39] "Ir-rumanz iqiegħed l-imħabba għall-mara 'pura' (u sterjotipika) tiegħu Vira kontra l-kilba tiegħu għall-kotba meqjusin (sterjotipikament) bħala 'impuri.'"[40] Vira hija meqjusa bħala pura mhux biss għax hija leali lejn żewġha iżda anki għax ma tistaqsix; għax ruħha u moħħha mhumiex imtebbgħin b'għerf li skont il-komunità li trabbiet fiha, ma jistħoqqilhiex li jkollha. Għalhekk, bejn Leli u Vira hemm kuntrast qawwi u l-karattri tagħhom jistgħu faċilment jitqiesu bħala metafora ta' Malta l-qadima (Vira) u Malta l-ġdida mdawla b'ideat progressivi (Leli).[41] Inevitabbilment, iż-żwieġ tagħhom jixhed il-konflitt bejn dawn iż-żewġ aspetti ta' artna.[42]

Bħalma omm Dun Karm hija murija bħala l-mara ideali, hekk ukoll is-Sa Marjann. Il-karattru tas-Sa Marjann huwa mgħobbi bil-piż tal-awtobijografija kif wara kollox ikun, fi grad jew ieħor, kull xogħol letterarju iżda f'dan il-każ għandna konferma ta' dan. Ħu l-awtur, Ġorġ Ellul Mercer, jikkonferma li s-Sa Marjann hija mera ta' ommu u omm l-awtur, "mara reliġjuża ħafna li l-awtur kellu qima kbira lejha."[43] Kif wieħed jistenna, bħala bint "l-iżgħar Gżira iżda l-ewlenija fit-Twemmin Imqaddes,"[44] it-twemmin Nisrani kien kollox għaliha sal-punt li kienet toqgħod "għassa"[45] għal x'kotba qed jaqra binha Leli.

> Is-Sa Marjann kienet Nisranija tassew u mhux tal-isem. Ma kinitx Nisranija fejn kien jaqbel lilha biss; u lanqas kienet Nisranija minn dawk li, fi dmirhom tal-imħabba lejn għajrhom, iħobbu 'l għajrhom sa fejn ta' għajrhom ma jmissx ma' tagħhom.[46]

Id-domna li tat lil binha Ninu qabel siefer hija sinjal ieħor tal-fidi qawwija tagħha li kienet tmexxiha f'kull għemil tagħha. Hija mara li tħobb lil uliedha u tippreokkupa ruħha dwarhom, ta' karattru sod, umli, għarfa bl-esperjenzi tal-ħajja, f'kelma waħda, dik li sservi ta' pilastru għall-familja tagħha, dik li

aċċettat bla ribelljoni ta' xejn ir-rwol li s-soċjetà patrijarkali lestiet għaliha. Sal-aħħar xena tar-rumanz u sa xjuħitha, is-Sa Marjann tibqa' tafferma l-konformiżmu tagħha u l-karba tagħha hija waħda: li Leli jerġa' jikseb twemminu; it-twemmin li lilha żammha ħajja u l-istess twemmin li jekk jerġa' jiksbu binha jġagħalha tmut hienja. Jista' jkun li r-rumanz jagħlaq b'din ix-xena patetika biex l-awtur ifakkarna li minkejja l-mixja twila u iebsa ta' Leli (u tiegħu stess), m'hawn xejn iktar b'saħħtu mit-tradizzjoni li terfa' rasha ma' kull opportunità li tiġiha u li għalhekk it-taqbida kontra l-*istatus quo* trid tkun waħda kollettiva biex forsi tintrebaħ.

Bħalma f'Dun Karm jixref l-istint patern; il-missier li jindokra lil uliedu r-raħlin, fis-Sa Marjann jixref l-istint matern b'mod predominanti. Meta saret taf mingħand Kunċett li binha Leli interessat f'Vira, is-Sa Marjann "ħasset f'qalbha l-imrar li tħoss kull omm meta tintebaħ li mara oħra sa tisirqilha lil binha."[47] Dan jindika element ta' possessjoni, tant hu hekk li l-awtur jirreferi għal Leli bħala "*Leli tagħha*, il-mimmi ta' għajnejha."[48] Mument ieħor waqt ir-rumanz meta jinħass ħafna l-element matern tas-Sa Marjann huwa meta Leli tela' biex jieħu l-premju għall-ħidma tiegħu matul is-sena skolastika u s-suċċess li kiseb fl-eżamijiet biex ma nsemmux ukoll il-waqt tal-firda minn binha Ninu, waqt li għaliha kien qisu "barraxa li tisloħ il-qalb."[49] F'dak il-mument tal-premjazzjoni ta' Leli, għas-Sa Marjann "ma kien baqa' xejn isbaħ, aktar ħelu, aktar għaref u aktar ta' min iħobbu minn Leli tagħha!..."[50] u l-awtur jinqeda b'dawn it-termini assolutisti biex juri kemm Leli kien ifisser għal ommu. Jibqa' l-fatt ukoll li minkejja l-intenzjonijiet tajba tas-Sa Marjann fil-konfront ta' binha Leli, waħħlitha f'moħħha li għandu jsir qassis, xewqa li kif jistqarr tajjeb in-narratur, kienet frekwenti fl-ommijiet Maltin l-aktar dawk f'ambjent raħli u li kien għaliha kellu jsir hekk bilfors, b'riħet it-tradizzjoni. F'xi waqtiet fir-rumanz, l-istint matern joħroġ ukoll b'mod mill-aktar sterjotipat u fil-forma ta' xewqa. Pereżempju naqraw li Anġla bdiet tgħir għal Ċetta aktar minn qatt qabel meta semgħet li Ċetta se jkollha t-tfal għax fil-perċezzjoni ta' Anġla din kienet "sa toħroġ ta' mara iżjed minnha."[51] F'ħin minnhom, Vira wkoll tistaqsi lil Leli jekk jaħsibx li l-Bambin għad jibagħtilhom l-ulied għax inkella jkunu ta' min jitħassarhom. Il-maternità tant hija meqjusa bħala rwol naturali tal-mara li għandna l-qawl "Mara bla żaqq bħal tieġ bla daqq" li jfisser li t-"twelid hu l-ogħla ġieħ tal-mara miżżewġa."[52] Dan il-qawl jasserixxi li l-ulied huma s-sors ewlieni li jirrendi lill-mara b'funzjoni utli u dawk in-nisa li ma kienx ikollhom tfal jew minħabba l-infertilità jew għax ma xtaqux kienu meqjusa bħala devjanti, falluti u bla skop f'ħajjithom.[53]

F'waqtiet oħrajn fir-rumanz insibu diversi rimarki konformisti fir-rigward tal-femminilità li fi kliem Luce Irigaray (1930-) hija *"a role, an image, a value, imposed upon women by male systems of representation."* Irigaray tissokta tgħid li *"In this masquerade of femininity, the woman loses herself* [. . .]."[54] Il-femminilità sservi wkoll ta' maskra li tippermetti lill-mara li tkun kif tixtieqha l-kultura patrijarkali u għadd ta' ideoloġiji oħra mfassla mir-raġel.[55] Fi ħdan din il-maskra l-mara titlef lilha nnifisha għax ma tibqax hi u kultant anki inkonxjament tibda ssegwi mudell preskritt ta' mġiba u attitudni mfassal ukoll mill-istituzzjonijiet bħall-Knisja u l-liġijiet. Marbuta ma' din il-kostruzzjoni soċjali hemm *"a set of culturally defined characteristics"*[56] fosthom il-mistħija; bosta drabi sinjal tan-nuqqas ta' soċjalizzazzjoni u allura talludi wkoll għall-fatt li n-nisa Maltin ftit kienu joħorġu minn djarhom waħedhom, għajr għax-xirja jew għall-quddiesa. Leli kien mistħi u kwiet u kien "jiġrilu bħan-nisa u jsir aħmar kif xi ħadd ifaħħru f'ħaġa żgħira [. . .]."[57] F'mument ieħor fir-rumanz ukoll insibu l-mistħija marbuta man-nisa meta Gejtu jgħid lil Leli "'Isma' Lel; tridx naqbżu fi kliem ieħor, għaliex, nistħi ngħidlek, għandi min-nisa; ma nistax nisma' 'l min jitkellem fuq il-għali u t-tiġrif.'"[58] Hawnhekk ir-rumanz qed joġġettiva l-ġisem u l-imġiba tal-mara skont l-ideoloġija normattiva ta' soċjetà purament patrijarkali. Għalhekk, ir-rumanz, f'dawn il-waqtiet ma jkun qed jagħmel xejn ħlief ikompli jinforza l-hekk imsejjaħ misteru femminili li Sigmund Freud (1856-1939) irrefera għalih bħala l-"kontinent mudlam tal-istudju psikoloġiku."[59]

Karatteristika oħra hija l-ħlewwa, li fi kliem is-Sur Kelin, li suppost kien intellettwali, "għan-nisa biss tajba!" u jgħid lil Leli "jeħtieġ tara kif tagħmel u xxarraf ftit lilek innifsek"[60] għax fil-perċezzjoni patrijarkali l-ħruxija hija sinjal ta' rġulija u ta' saħħa, sinjal ta' karattru sod. Is-saħħa tant hija element maskili li donnu l-awtur ħass il-bżonn li f'waqt minnhom fir-rumanz jieqaf u jiddeskrivi l-karattru ta' Tona, li mhi ħadd għajr karattru ċatt u sekondarju fost il-ħafna li hemm. Iżda Tona timmerita ftit aktar spazju għax hi kemm kemm sovversiva għal żmienha. Tona baqgħet taħżen iz-zokkor u tbigħu bil-għali fi żmien il-gwerra u baqgħet tagħmel ta' rasha meta żewġha kien iwissiha li jibża' li jinqabdu għax hi "kellha stonku ta' għaxart irġiel."[61] Minn din il-kwotazzjoni joħroġ ċar kemm il-mara mhijiex libera u meqjusa għal dak li verament hi għax minflok hija mqabbla mal-irġiel. Luce Irigaray tgħid li l-mara għandha tkun essri awtonoma, b'personalità idjosinkratika.

> *To demand equality as women is, it seems to me, a mistaken expression of a real objective. To demand to be equal presupposes a point of comparison. To*

> *whom or to what do women want to be equalized? To men? To a salary? To a public office? To what standard? Why not to themselves?*[62]

Karatteristika oħra marbuta esklużivament man-nisa hija l-għira li skont l-awtur m'hawnx "qilla li tisboq lil dik ta' mara f'waqt ta' għira."[63] B'dan il-lingwaġġ, l-awtur ma jirrikonoxxix il-fatt li l-għira tista' tkun preżenti kemm fin-nisa u kemm fl-irġiel proprju għax hija parti min-natura tagħna ta' bnedmin. Permezz ta' dan il-lingwaġġ li jistabbilixxi l-aspettattivi, il-karattri jinħbew "fin-normalità tad-diskors" li jixħet lil kulħadd f'keffa waħda.[64] Karatteristika oħra li għandha għeruq sodi u li hija marbuta mal-mara minħabba l-orjentament domestiku li din tingħata hija l-indafa. Tant hu hekk li s-Sur Kelin kellu daru miżmuma tajjeb "daqskemm kieku kellu mara ddurlu biha."[65]

Fir-rumanz insibu wkoll xi rimarki minn u dwar uħud mill-karattri, imqar dawk sekondarji, li jiffavorixxu l-partikolarità aktar milli l-ġeneralizzazzjonijiet. Jibdew jistaqsu x'hemm mistur taħt il-qoxra ta' barra u jaslu biex ifarrku, imqar jekk bil-kliem, dik l-immaġni li wieħed ikun bena fil-pubbliku. Is-Sur Nin ta' Braġ, missier Leli, "kien iħobb in-nisa" u "ta' sikwit kien jhewden b'xi wiċċ sabiħ" iżda dan ħadd ma kien jafu għajr martu stess, xi ħbieb tal-qalb u xi nisa li kien nibixhom u għalhekk fir-raħal "kien magħruf b'raġel medhi biss b'martu u wliedu."[66] Iżda jidher li s-Sur Nin sab mara li waqfitlu u ċarrtitlu l-pretensjonijiet tiegħu.

> Billi wieħed ikun iħobb lil martu u 'l uliedu xħin ikun ħdejhom, u jkun 'minn tagħna' u ta' qalb tajba, ma jfissirx li għandu kulma titlob l-irġulija. Jiena m'iniex raġel, iżda rrid naħseb li raġel li ma għandux il-ħila jleġġem lilu nnifsu man-nisa, ma jixraqlux l-isem ta' raġel.[67]

Is-Sur Nin ta' Braġ huwa inċert fis-sens li huwa maqbud bejn żewġ ħajjiet: il-ħajja mtajra fil-logħob u l-interess f'nisa oħra u d-dmir tiegħu ta' miżżewweġ u ta' missier. Martu Marjann hija daqstant ieħor maqbuda bejn ħaltejn għax minkejja li tara lil żewġha jagħtiha għall-ħala, ta' omm eżemplari li kienet, ħeġġet lil binha biex qatt ma jonqos "imqar b'kelma"[68] mill-qima li għandu jkollu lejn missieru.

Il-Lingwaġġ Id f'Id mat-Tema

Leli ta' Ħaż-Żgħir huwa rumanz li fih id-diversi aspetti tal-istil bħal-lingwaġġ, is-simboliżmu u l-metafori jikkumplimentaw it-tema. It-tema ewlenija tar-rumanz nistgħu niġbruha f'sentenza waħda: il-konflitt bejn l-injoranza u l-għerf. Dawn iż-żewġ naħat huma ssimbolizzati bil-metafora klassika u ċentrali tad-dlam u d-dawl rispettivament. Fir-rumanz jissemma Sqaq id-Dlam; post il-faqar, id-dnub, il-ħmieġ, il-vjolenza, il-mard u n-nies bla xogħol; kollha sintomi diretti jew indiretti tan-nuqqas t'edukazzjoni. Mhux talli għandna d-dlam iżda talli għandna l-idea tal-isqaq; żewġ xbihat b'konnotazzjonijiet oskuri. Din il-metafora ewlenija tista' tinġabar proprju f'*L-Isqaq* (1962), it-titlu ta' wieħed mir-rumanzi ta' Ġużè Chetcuti (1914-2006), awtur soċjali ieħor li għandu wkoll id-dramm *Il-Kerrejja* (1963). F'bosta kitbiet soċjopolitiċi, l-isqaq u ħafna drabi wkoll il-kerrejja, minbarra li jixhdu ambjent degradanti spiss jinbidlu f'simbolu jew metafora ta' qagħda fiżika u mentali ta' pajjiż sħiħ. Huwa l-għeluq morali, fiżiku, finanzjarju, psikoloġiku, intellettwali u l-bqija. Fil-Malti preċiżament għandna l-espressjoni idjomatika "daħal fi sqaq" biex nirreferu għal xi ħadd li daħal f'sitwazzjoni li ma jistax joħroġ minnha kif ġieb u laħaq kif jidher min-nies ta' dan l-imkien li mhix faċli għalihom li jinqatgħu minn din it-tip ta' ħajja. Għal Ellul Mercer, l-edukazzjoni kellha tkun is-salvazzjoni tagħhom. F'dan l-isqaq, it-tfal huma murija bħala saħta u mhux bħala barka tant li naqraw li s-sqaq "kien imdewwed bit-tfal,"[69] tentattiv ieħor fejn l-awtur jinqeda b'lingwaġġ li jħalli impatt fuq il-qarrejja. It-tfal huma mistkerrha u jqanqlu stmerrija għax f'ambjent bħal dan huma piż u sors ta' aktar problemi, l-istess kif wieħed ġeneralment jistkerrah id-dud. L-awtur jgħidilna li r-raħal "fi ftuħ il-ġrajja tagħna kien għadu bilkemm iddawwal bil-lampi tal-pitrolju."[70]

Barra minn hekk, isem ir-raħal, Ħaż-Żgħir, ikompli jindika l-għeluq u l-provinċjaliżmu. Ħajjet dawn ir-raħlin kienet ċiklika; "tixbah lil tas-sienja" minkejja li "d-dinja kienet qiegħda toqrob sewwa lejn kixfiet u lejn ġrajjiet tal-għaġeb."[71] Ħaż-Żgħir mhux talli kien ċkejken talli kien "bogħod mid-dinja,"[72] bogħod mill-iżviluppi u l-progress, bogħod mit-tidwil tal-moħħ u mill-għatx għall-għarfien u r-raħlin "kienu għadhom qed jgħixu u jqattgħu żmienhom x'aktarx bħalma kienu għexu u qattgħu żmienhom missirijiethom u nanniethom."[73] Din il-kritika mhix waħda personali indirizzata lejn il-poplu biss. Hija wkoll kritika politika ta' pajjiżna li permezz tagħha Ellul Mercer, l-istess kif jagħmel fil-kitba tiegħu *Malta Ġenna tal-Art* (1930) ipoġġi l-osservazzjonijiet

tiegħu, jipponta subgħajh anki lejn l-awtoritajiet statali u jħajjarhom sabiex itejbu l-kundizzjonijiet iġeniċi fl-irħula li bosta drabi kienu minsijin.

Leli jikkuntrasta bil-kbir ma' dan u hawn l-awtur ukoll joħroġ il-kuntrast permezz ta' lingwaġġ mirqum u magħżul apposta. Waqt li "ebda wieħed miż-Żgħirin ma kien iħabbel rasu b'dak li kien qed jiġri fid-dinja,"[74] anke waqt l-irqad, Leli kien "jomgħod il-kliem."[75] Dan il-verb jagħtina l-idea li Leli ma kienx jibla' kollox, ma kienx jaċċetta kulma jgħidulu iżda kien jgħarbel u jixtarr u jipprova jifhem tant li spiċċa tilef twemminu għax "min jaqra jitgħallem u jsir jaf"[76] u għalhekk Leli ħafna drabi kien iwieġeb "aktarx ta' tifel milli ta' raġel."[77] Huwa l-individwu li jqis lis-soċjetà bħala l-kawża tal-kriżi interna tiegħu. Ir-ruħ tibki biex tinstema' iżda minflok ikollha xi tgħid man-normi u l-valuri li jxekkluha milli tiżviluppa.

Ma' Leli kont "tgħid kelma u tiftiehem"[78] għax il-qari fetaħlu orizzonti ġodda. F'tentattiv ieħor biex iżewweġ l-istil mat-tema, f'diversi mumenti l-awtur ipoġġi fuq fomm Leli l-frażi "baħar ta' għerf"[79] preċiżament minħabba l-fatt li l-kelma "baħar" tixhed immensità. F'din is-silta meħuda minn fomm is-Sur Kelin u li jgħidha lil Leli u lil ħabibu Pawlu Sulnata hemm il-qofol tal-ideoloġija tar-rumanz u tal-ħajja b'mod ġenerali. Hemm il-promozzjoni tas-suġġettività u l-ħajra biex wieħed jifforma opinjoni li tkun verament tiegħu.

> Aqraw kemm tifilħu. Kollox jgħallimkom. Iżda qisu li kulma taqraw ma teħduhx b'evanġelju. Tabilħaqq li f'kull ktieb hemm xi ftit tas-sewwa; iżda dan ma jfissirx li kull ktieb mill-bidu sal-aħħar huwa s-sewwa. U barra minn hekk, biex kittieb imaqdar ieħor ma jridx wisq! F'kull ktieb issib xi tmaqdar; iżda mhux kull min imaqdar għandu l-ħila jidħol għax-xogħol u jagħmlu aħjar...[80]

Ironikament, f'din is-silta l-awtur jinqeda bil-paronomasja jew il-logħob bil-kliem bi skop nebbiexi[81] permezz tal-kelma "evanġelju" biex jenfasizza aktar il-fehma tiegħu u biex joħroġ id-dikotomija bejn l-għarfien u t-twemmin u bejn ir-rieda u s-setgħa. Fil-Malti għandna l-espressjoni "mhux kollox vanġelu." Dan minħabba l-fatt li fil-kuntest tas-soċjetà predominantement Nisranija tagħna, il-vanġelu huwa meqjus bħala xi ħaġa sinċiera, sagra, żgura u li wieħed suppost lanqas tgħaddilu minn moħħu li jiddubita minnu ladarba l-evanġelisti kienu "mnebbħin" u "mdawlin" minn Alla stess meta kitbuh. Dawk li jemmnu ma jħossux il-bżonn li jitgħallmu għax Alla għalihom huwa l-bidu u t-tmiem; ladarba jagħrfuh u jinsabu fil-"kenn tat-Twemmin Imqaddes"[82] m'hemmx xi jsiru jafu aktar. Din l-aċċettabilità għamja hija totalment l-oppost

tal-viżjoni mħaddna minn Leli. L-awtur jistaqsi jekk it-twemmin hux għall-klassi l-magħkusa u għal dawk ta' bla skola biss u jipprova jressaq lejn xulxin it-tagħlim u l-fidi iżda min-naħa ta' Leli dan ma jseħħx.

Leli ma ried xejn ħlief li sempliċiment isib lilu nnifsu. Il-ġlieda tal-individwu, f'dan il-każ Leli, miegħu nnifsu, l-awtur jiddeskriviha bħala "l-akbar ġlieda li bniedem jista' jsib ruħu fiha."[83] F'Leli, il-qarrejja jistgħu jilmħu lill-awtur innifsu, "il-karattru sensittiv li josserva u jaħseb,"[84] u li jipponta subgħajh lejn in-nuqqasijiet ta' soċjetà mgħaddsa fit-tajn tal-aljenazzjoni. Leli, il-protagonist tar-rumanz, "huwa ogħla moralment mill-kotra li ma tifhimx."[85] M'hemmx dubju li Leli huwa karattru tond għax il-personalità tiegħu ġġarrab żvilupp u tespandi ħafna sal-punt li fih naraw bidla radikali. Ir-rumanz huwa mibni fuq antiteżi ewlenija; fuq paradoss li m'hemmx dubju li l-iskop tiegħu huwa li jistimula lill-qarrejja, forsi dawk ta' meta ħareġ aktar milli dawk tal-lum minħabba n-natura avangardista tiegħu. Ħajjet ir-raħlin kienet ċerta u stabbli u f'dan is-sens kienu privileġġjati għax moħħhom ma kien jitqabad ma' xejn. F'dan is-sens, l-injoranza ma kinitx biss żvantaġġ jew mezz ta' iżolament soċjali imma kienet ukoll privileġġ għax ladarba l-moħħ ma kienx jaħseb aktar milli jmissu dan kien iġib miegħu element ta' serħan.[86] Min-naħa l-oħra, il-qari "jwassal għall-inċertezza matura u [...] jeqred iċ-ċertezza injuranta."[87] Hija l-mistoqsija kontinwa li twassal għall-għerf; huwa l-isforz ta' Leli li biex jaqra ma jkun għajjien qatt. Leli kien kontinwament miftuħ għat-tagħlim tant li jistqarr "jien ma naf xejn ħdejn min jaf. Naf biżżejjed biex nista' nintebaħ kemm ma naf xejn u kemm stajt, sal-lum, tgħallimt u mxejt aktar 'il quddiem."[88] Bejn Leli u l-kotba mhux biss kien hemm rabta assoluta imma kien hemm ukoll element ta' intimità li huwa espress tant tajjeb minn Ellul Mercer permezz tal-użu tal-verb "reda'."[89] Il-kotba li kien jaqra Leli kienu jagħtu lok għal kunflitt mal-ordni stabbilit jew mas-sewwa magħruf għax jesploraw u jgħarblu perspettivi, identitajiet u realtajiet li huma intrinsikament preżenti fina u fid-dinja ta' madwarna iżda li s-soċjetà ma tirrikonoxxihomx għax tibża' li jekk turihom id-dawl ittebba' ġieħha. L-idea jaċċenna għaliha wkoll Oscar Wilde (1854-1900) f'*The Picture of Dorian Gray* li deher għall-ewwel darba fl-1891 meta jgħid li *"The books that the world calls immoral are books that show the world its own shame."*[90] Il-ktieb jistaqsi u ma jippruvax jordom il-kurżità iżda l-kurżità ssir ix-xrara li tkebbes lill-ktieb fil-vjaġġ tiegħu biex jesprimi t-tiftix dejjiem tal-bniedem b'lingwaġġ imġedded. L-istoriku Carmel Cassar isostni li sa tmiem is-seklu sittax, minkejja li l-qari tal-kotba beda jinfirex bil-mod il-mod minħabba l-iżvilupp tal-istampar, "il-Knisja Kattolika, permezz

tal-Inkwiżizzjoni, irnexxielha tikkontrolla l-ħajja, u l-ħsibijiet l-aktar mistura, tan-nies f'Malta."[91] Il-kotba li kien jaqra Leli kellhom il-ħila jieħdu l-għarfien tal-bniedem lil hinn mill-konfini limitati tal-għarfien f'perjodu partikolari tal-Istorja u kien proprju għalhekk li Leli xellef difru mal-Knisja u ma' familtu għax il-kotba li jistimulaw l-intellett huma għodda ta' poter għax fost l-oħrajn jagħmlu l-bniedem aktar rikk fi ħsibijietu. Fil-fatt, il-kelma qadima Griega *"agon"* li tfisser "kunflitt" tinsab fiċ-ċentru tal-kelma "protagonista;" il-bniedem li jipprova jissupera t-toqol u l-ostakli tal-kunflitt.

Moħħ ir-raħlin jibża' jasal għall-konklużjonijiet, jibża' jipproblematizza iżda kontinwament iserraħ fuq il-ftit magħżula bħal Dun Karm. Għar-raħlin, il-bidla u l-progress huma forom ta' xkiel. In-nuqqas ta' bidla u l-għeluq tar-raħal għalihom kienu forma ta' protezzjoni u reżistenza. Iżda għax Leli ried l-awtonomija u s-sodisfazzjon li jiġi mill-iżvilupp tal-potenzjal ta' dak li jkun u ħabrek biex jitma' lil moħħu fi ħdan ambjent marradi, kellu jħallas prezz għoli. Minħabba li min-natura tagħhom "il-qari u t-tagħlim jieħdu xejra soċjali u jridu r-relazzjonijiet ma' oħrajn," Leli "ma sabx ma' min jiddiskuti u għalhekk b'tagħwiġa ironika kellu jġarrab it-twarrib soċjali."[92] Ironikament, Leli sofra dak li qatt ma xtaq isofri. Leli jittrasforma ruħu f'ribell intellettwali, fil-prototip tal-antieroj li żviluppa sew fin-narrattiva ta' wara l-Indipendenza. Huwa l-bniedem li jopponi l-ideoloġija tal-massa u għax jopponiha jingħadd b'miġnun.

> Il-ħajja li tgħix il-kotra b'kulma fiha li jaqbel u li jimla l-but, għal Leli ma kinitx tgħodd; u ma kienx iħossha twettqu; u għalhekk fiha qatt ma seddaq. Dil-ħajja biss kien irid Leli – Il-ħajja tal-ħalliemi mqajjem![93]

Biex jirreferi għall-marda ta' Leli fl-istadju inizjali tagħha, l-awtur jinqeda bil-metafora tad-dell biex iwassal sfond malinkoniku. Leli kien "iddellel"[94] u f'għajnejn Leli kien hemm id-"dell tal-għaja tar-ras."[95]

Il-vjaġġ mill-injoranza għall-intellettwalità huwa rifless ukoll fil-vjaġġ li Ninu, ħu Leli, jagħmel lejn l-Awstralja. Hemm din l-idea ta' ħruġ minn post magħluq u klawstrofobiku ssimbolizzat permezz tal-għar.[96] L-emigrazzjoni kienet il-mezz li bih il-bniedem jinqata' mill-għeluq u jintebaħ li d-dinja ma tikkonsistix biss minn pajjiżu. Ninu jistqarr "'Kemm hi żgħira Malta, Ma! U kemm nibqgħu ma nafu xejn u ma noħolmux liema dinja qed ingħixu fiha, sakemm ma noħorġux minn gżiritna u niġu f'artijiet hekk kbar!...'"[97]

Madankollu, minkejja dawn ix-xejriet li jmorru kontra l-konvenzjonalità, nistgħu ngħidu li dan ir-ribell xorta waħda huwa raġel, kif wieħed isib f'bosta

mix-xogħlijiet letterarji Maltin. Donnu li kien permess għal raġel li jisfida l-awtorità u jmur kontra l-kurrent iżda ma kienx possibbli għal mara li tagħmel dan. Minkejja li Leli kien moħħu miftuħ bil-qari li kien jaqra, xorta waħda kien jaħsibha b'mod sterjotipat fil-konfront tan-nisa u l-irwoli tiegħu u ta' Vira fil-ħajja miżżewġa kienu dawk li tiddetta s-soċjetà patrijarkali; preċiżament "hi d-dar u hu fuq ix-xogħol."[98] Naqraw li "Leli lil Vira ftit kien joħroġha" u li darba minnhom "daħħal lil Vira l-Belt; ħadha tieħu kafè f'ħanut ħdejn il-Qorti, daħħalha ċ-ċini [...]."[99] Dawn il-verbi bil-pronomi mehmużin marbuta magħhom ma jindikawx awtonomija imma possessjoni u sottomissjoni. Dan il-lingwaġġ ma kienx jingħad biss fi żmien Ellul Mercer jew fi żmien il-ġrajja tar-rumanz imma għadu jinstema' sal-lum fuq fomm ċerti rġiel kif tistqarr tajjeb Maria Grech Ganado f'intervista li jien għamiltilha meta tgħid "Jekk iż-żwieġ għad hemm ħafna rġiel b'mentalità li l-mara hija tiegħu, joħroġha għax ma nistax għaliha din 'Ħriġtha lill-mara' jew 'Ħariġni' qisha xi kelb!"[100] Konferma oħra ta' dan tasal mingħand Klara li tgħid lil Leli li n-nisa msakkrin "dejjem taħt il-muftieħ, li, allaħares qatt, ma jiġix xi ħadd u jeħodna."[101]

> Dwardu ġieli qal lil Leli: 'Isma', Lel, ma nagħmlux mod li int wieħed minn dawk ta' bla ras, li jgħiru għal għarusthom, hux? Ili noqgħod ir-raħal ma nafx kemm, u nara 'l kulħadd barra minn Vira tiegħek?'
> Leli kien iwieġeb bid-daħka: 'Tridx tmur! M'iniex minn dawn il-boloh, jien. L-għarusa ma toħroġx għax ma tridx. Jien, mingħalija, tista' tmur fejn trid hi.'
>
> Iżda Leli, meta kien jgħid dan, kien ikun qed jigdeb.[102]

Id-Dehra Fiżika ta' Wħud mill-Karattri

Kuntrarju għall-ideoloġija li ħaddnu wħud mill-kittieba kontemporanji ma' Ellul Mercer bħal Mary Meylak (1905-1975) u anki Lina Brockdorff (1930-) jekk naslu sa żmienna, apparti l-bosta films u riklami li lkoll jinfurzaw l-"attitudni tas-soċjetà patrijarkali li tħares lejn is-sess femminili bħala s-sess estetiku" għax skontha "huwa l-ġisem tal-mara li qiegħed hemm biex in-nies iħarsu lejh u mhux tar-raġel u, aktar minn hekk, hija l-identità tal-mara li l-aktar li tiddependi mill-identità fiżika tagħha u mhux dik tar-raġel"[103] Ellul Mercer, għal mument, jaqleb din l-idea. F'dan ir-rumanz, fil-każ tal-ġenituri ta' Leli, l-aspett attraenti jaqa' fuq ir-raġel. Missieru "kien raġel sabiħ. Wiċċu jrid itajjar

in-nar, għajnejh żoroq, u fommu ħelu daqs ta' mara"[104] minkejja li din ir-rabta bejn il-ħlewwa tal-fomm u l-mara hija espressjoni konformista u turija oħra tas-saħħa tat-tradizzjoni. L-istess jista' jingħad għall-fatt li "Tħares lejh, kont tgħid li għandu saħħa ta' barri"[105] għax fid-dinja patrijarkali, is-saħħa hija element maskili, l-istess bħal meta naqraw li Leli "kien imġissem ġmielu,"[106] li wlied Pietru s-sajjied kienu "jbigħu s-saħħa"[107] u li s-Sur Kelin "kien raġel daqs hawn."[108] Madankollu, is-Sur Nin huwa bħal dik it-tuffieħa li hija sabiħa minn barra iżda mħassra minn ġewwa għax meta rah it-tabib ċanfru biex "iżomm ruħu nadif u jibża' għal saħħtu, għax qalbu 'm'aħniex.'"[109]

B'kuntrast ma' żewġha, is-Sa Marjann "ma kinitx mara mis-sbieħ" iżda "meta kienet tiftaħ fommha u tibda titkellem, kont tħossok tinġibed lejha." Donnha li s-Sa Marjann tippossedi sbuħija interna li tpatti għan-nuqqas tagħha minn barra.

> Qatt ma kienet, lanqas fi xbubitha, minn dawk in-nisa li malli jersqu lejn raġel, jinħallu. Meta kienet tkun titħaddet ma' xi raġel kienet tkellmu bla mistħija żejda; iżda b'dik il-bruda bħallikieku qiegħda titkellem ma' mara bħalha.
> […]
> Is-Sa Marjann moħħha kien jilħqilha bis-sħiħ; u ma kontx tidħak jew tqarraq biha bil-lest.[110]

Mill-banda l-oħra, id-dehra ta' Vira hija rromantiċizzata u sterjotipata.

> Vira Kanwara kienet ix-xbieha taż-żgħożija fl-isbaħ tagħha.
> La twila u lanqas qasira, u aktarx mimlija, b'sider sabiħ u mitfugħ 'il quddiem u b'rasha miżmuma lura, Vira kienet iġġiblek għira taraha miexja fit-triq. Wiċċha mkebbes dejjem, minnu tista' tixgħel suffarell; għajnejha kbar, suwed u daħkanin; xofftejha donnhom imċappsin bl-aħmar tal-peprin; b'xagħarha iswed daqs għajnejha u mġiegħed minnu; Vira kienet tinnamrak minnha qabel tiftaħ fommha biex tkellmek.
> [...]
> F'dil-ħabta Vira kienet waslet biex tagħlaq il-għoxrin sena; u billi kienet sabiħa u tbigħ is-saħħa u bint in-nies sewwa u mill-aħjar kemm-il żagħżugħ fir-raħal kien mixtieq għaliha u mitluf warajha.[111]

Din ix-xbieha tat-tfajla mibruma, b'għajnejha skuri u ħaddejha ħomor, ir-Romantiċiżmu Malti, l-aktar permezz ta' Dun Karm (1871-1961) li huwa

kontemporanju ma' Ellul Mercer, igglorifikaha u idealizzaha u nistgħu ngħidu li mbuttaha biex titqies bħala aspett fundamentali li jikkaratterizza l-pajsaġġ Malti.[112] Tant hu hekk li Immanuel Mifsud jisħaq li kien preċiżament Dun Karm il-"poeta li fil-poeżija stabilixxa l-mara ideali kif mistmerra mill-għajnejn kolonjali."[113] Il-kwalitajiet ta' din it-tfajla saru jiddistingwu s-sura u l-identità Maltija. Hija l-mara bieżla u raħlija, ħaġa waħda mal-ambjent fejn tgħix. Id-deskrizzjoni ta' Vira tinkludi metafori, similitudnijiet, termini assolutisti u fis-superlattiv u attenzjoni lejn il-moviment li mhux biss huma intiżi biex ipinġuha fid-dettall imma wkoll biex jerotiċizzawha u juruha bħala irreżistibbli u seduċenti.

Il-ħarsa kolonjali ppreferiet "il-forma żnella tal-ġisem Brittaniku jew Nordiku" u l-"ħxuna ma tqisitx biss bħala kerha iżda anki vulgari" waqt li l-ħarsa Maltija ppreferiet il-mara mibruma, aktar 'Mediterranja.'[114] Dan il-mit Romantiku tant huwa promoss li saħansitra naqraw li s-Sa Marjann ma kinitx mis-sbieħ proprju għax kienet "magħluba."[115] Din id-dehra Romantika tat-tfajla safja u raħlija hija parallela għall-pitturi hekk imsejħa "folkloristiċi" ta' Edward Caruana Dingli (1876-1950), persunaġġ ieħor kontemporanju ma' Ellul Mercer, li fittex li jpinġi nisa mibrumin, b'par wardiet ħomor, kemxejn somor u ħelwin.[116]

Barra minn hekk, Vira, bħall-maġġoranza tat-tfajliet f'ritratti Romantiċi, minbarra li hija ideali "kemm fil-għaqal u kemm fil-ġmiel,"[117] kienet ukoll "tbigħ is-saħħa."[118] Immanuel Mifsud josserva preċiżament din it-tendenza: li dawn in-nisa jġorru "saħħa maskili iżda fl-istess waqt delikati."[119] Flimkien ma' dawn il-fatturi, wieħed irid isemmi wkoll il-fatt li t-tfajla f'bosta mumenti tkun tħares "lejn l-art,"[120] simbolu tal-mistħija.[121] Fil-perċezzjoni tagħha, din it-tip ta' tfajla tqis il-belt bħala mniġġsa u lin-nisa wlied il-belt bħala żienja.[122] Għaliha, il-belt, bid-distrazzjonijiet kollha li l-ambjent urban iġib miegħu, toħnoq it-tiftixa għal dinja ideali billi ma tgħinx biex tinħoloq dik l-atmosfera fiżika-spiritwali li tnissel hena fil-moħħ u fir-ruħ u konsegwentement aktarx li tfittex il-permanenza fl-imħabba. Tant hu hekk illi fil-laqgħa tagħha ma' Leli, Vira tiddistakka ruħha mit-tfajliet urbani u tfakkar lil Leli li hi mhix "minn dawk li tiltaqa' magħhom fl-ibliet."[123] Minbarra r-rabta maż-żina u l-frugħa, biex dan il-ġisem tat-tfajla rurali jkun komplut kien jeħtieġ li jiżżejjen bid-dehbijiet l-aktar f'okkażjonijiet speċjali bħal xi festa jew tieġ. Fil-ġrajja rrakkontata fir-rumanz *Leli ta' Ħaż-Żgħir*, li sseħħ għall-ewwel snin tas-seklu għoxrin, naqraw li dakinhar tat-tieġ tagħha,

> Ċetta kien fiha x'tara. Kellha fuq sidirha mimli deheb, u miegħu jdejha u subgħajha. Iżda d-deheb li kellha fuq kien, biex ingħid hekk, jidher imtappan ħdejn is-suwed għajnejha, jibbru u jżebbġu mad-daħka ħelwa ta' fommha.[124]

Naslu għall-konklużjoni li l-ġrajja tar-rumanz seħħet għall-ewwel snin tas-seklu għoxrin għax meta jirrakkonta l-ġrajja tal-għarqa ta' Pietru tal-Kalkara, Ellul Mercer jgħid li din seħħet daqs "ħamsa u tmenin qabel il-ftuħ tal-ġrajja tagħna, jiġifieri għall-ħabta tal-aħħar jiem ta' Frar tas-sena 1820."[125] Immanuel Mifsud jikkwota lil Louis de Boiseglin, storiku u vjaġġatur li żar Malta fil-bidu tas-seklu dsatax, proprju madwar mitt sena qabel ma sseħħ il-ġrajja tagħna, li jirreferi "għall-figura mbaċċna u samra tan-nisa Maltin; in-nisa sbieħ, b'għajnejhom skuri u ħafna drabi mżejna bid-dehbijiet."[126] Dan il-kumment joqgħod preċiżament għad-dehra ta' Ċetta li kienet "ix-xbieha ta' Maltija tar-raħal mis-sbieħ."[127]

Dan id-diskors jalludi wkoll għall-poeżija "Monument Mary Meylak" li fiha Meylak taċċenna għall-fatt li li tiżżejjen, tinżebagħ u tagħti kas id-dehra tagħha huma meqjusa affarijiet "tan-nisa" u hi, kuntrarju għal bosta nisa, ma kellhiex żmien x'titlef f'dawn l-affarijiet u ssostni "Fil-lixx, mill-eħfef, m'għandix moħħ niżżejjen, / Jew nilgħab ma' persunti jew mal-libsa."[128] Dan kollu apparti l-fatt li l-ġisem tal-mara, fil-perċezzjoni patrijarkali "qiegħed għal-lest biex jiġi analizzat, skrutinizzat"[129] sal-punt li naqraw li din Ċetta "kien fiha x'tara." F'dan il-kumment hemm l-idea li l-mara hija murija bħala "pupa" bil-konnotazzjonijiet kollha li din il-kelma ġġorr magħha, idea li kif tistqarr tajjeb Lou Drofenik, riċerkatriċi u awtriċi Maltija-Awstraljana, anki jekk inkonxjament, tippromwovi l-patrijarkat u s-sottomissjoni tal-mara minbarra li tirriduċi l-mara fi ħlejqa estetika biss.[130] Din l-idea hija evidenti wkoll fi Klara, karattru ieħor ċatt li bħal fil-każ ta' Vira u Ċetta l-awtur mhuwiex konxju tas-superfiċjalità ta' dawn il-karattri prevedibbli li wkoll jersqu kważi lejn il-karikatura. Lil din Klara, l-awtur, hi u miexja jistħajjilha tgħid "Arawni! Ħarsu lejja u tgħaxxqu bi ġmieli, ja rġiel! U intom nisa, għiru u nkeddu!"[131] Madankollu, id-dehra u d-deskrizzjoni ta' Klara huma bil-wisq differenti minn dawk ta' Vira. Vira hija t-tfajla raħlija, 'innoċenti' jew safja u għaldaqstant naturali filwaqt li Klara hija bint il-belt, waħda min-"nisa tad-dinja," żienja, fiergħa u artifiċjali, kwalità li hija ssimbolizzata bil-wiċċ "dejjem miksi b'saff terra ta' fwieħa li taqsmek."[132]

Mara oħra li Ellul Mercer jiffoka fuq id-dehra fiżika tagħha hija Dolor ta' Braġ, zit Leli, oħt missieru, iżda din id-darba għandna ritratt tagħha f'żewġ

waqtiet differenti u dehra tiddistingwi ruħha minn oħra kawża tal-effett tal-passaġġ taż-żmien li huwa s-sors tal-qerda tal-ġmiel fiżiku.[133] Fl-ewwel ritratt, jiġifieri fiż-żgħożija, il-ġmiel korporali huwa ċċelebrat għax "F'żgħużitha, Dolor ma kien fiha xejn xi tmaqdar, mhux biss iżda kienet xbejba tħares lejha darba, trid terġa'. Kienet fuq tagħha kemm tridha; tbigħ is-saħħa u tinnamra max-xemx għaddejha."[134] Iżda mbagħad ifiġġ il-kuntrast għax Dolor,

> Tbiddlet, jiġifieri, minn xebba fuq tagħha u kull fejn issibha ħalqha mċarrat u tinnamra max-xemx għaddejja, meta qorbot il-ħamsin, saret bużżieqa mill-kbar. Terġa': ma' kull sena għomor bdiet dejjem tismen u żżid fix-xaħam, u bil-ftit il-ftit saret waħda minn dawk in-nisa mdaħħlin fiż-żmien, ta' wiċċhom jiġbdek, iżda dejjem donnhom ġralhom xi ħaġa kbira. Hekk u xejn inqas saret Dolor. Ħxunitha saret għaliha salib. Jekk titla' telgħa jew taraġ, araha taqta' nifisha, u fejn issibha, tilmenta dejjem.[135]

Immanuel Mifsud jikkwota fost l-oħrajn lil Stephen Einar Gilbert Ponder li f'rakkont minn tiegħu tal-1937, sena qabel ġie ppubblikat ir-rumanz tagħna, jagħraf is-sbuħija tan-nisa Maltin iżda jammetti wkoll "li dawn kellhom it-tendenza jinbarmu u mbagħad jiħxienu aktar ma jikbru fl-età."[136] M'hemmx dubju li d-dehra ta' Dolor ixxaqleb lejn il-grottesk, teknika li tilgħab parti importanti fit-tħaddim tal-istrateġija viżiva tal-awtur. L-istess jista' jingħad għad-dehra t'Anġla l-għajjura li l-awtur ukoll ifittex li jissatirizzaha u joħloq karikatura minnha. Il-karattru ta' Anġla kien l-oppost ta' dak li ironikament jixhed isimha. Kienet mara seksieka, ġellieda, ta' temperament qasir, għajjura, l-ewwel u qabel kollox għal żewġha u seqer fuq kollox. Dakinhar tat-tieġ ta' Ġanni ta' Kejla ma' Ċetta, it-tfajla li Anġla "kellha kull lanżita daqsiex" għaliha, Ċetta "kienet qisha d-dundjana, weħidha weħidha, b'għonnella daqsiex fuq rasha, u b'wiċċha merfugħ 'il fuq, donnha l-imħallef tal-beżqa."[137] L-awtur jagħtina deskrizzjoni f'għamla ta' ritratt bl-iskop li jinbex u jwaqqa' għaċ-ċajt billi jenfasizza d-difetti u jkabbar ix-xejriet ewlenin tipiċi tal-karattru[138] bħal meta pereżempju naqraw li Anni, mart Ċikku tal-Karozzin, kienet tgħanni "tajjeb daqs ħasi mnittef."[139] Ma ninsewx li Ellul Mercer kien attiv ukoll fil-qasam ġurnalistiku jiġifieri m'hemmx dubju li kellu għajn fina għad-dettall li għenitu mhux ftit fil-ħidma letterarja tiegħu.

F'dan ir-rumanz, ix-xeħta karikaturali mhijiex preżenti biss fil-konfront tan-nisa. Qabelxejn, hija preżenti fil-laqmijiet li bosta minnhom inisslu togħma umoristika bħalma nsibu f'*Ulied in-Nanna Venut fl-Amerka* (1930-

31) ta' Juan Mamo. Fost dawn il-laqmijiet b'xeħta karikaturali nsibu Ta' Saramni, Mariroż il-Peċluqa, Ta' Waħħaxni, Ġużè Snien, Nikol l-Imfattar, Tal-Imqarqaċ u Anni tal-Indannat. Barra minn hekk, il-karikatura hija preżenti wkoll fil-konfront tal-irġiel u ta' sitwazzjonijiet partikolari kif naraw minn din is-silta.

> Karmnu ta' Nurat, in-nannu tal-għarusa, ta' kull darba li jimla l-imgħarfa, sa ma jwassalha f'ħalqu, jitfa' nofsha fuq ħwejġu; u ta' kull darba, Ġużè Snien li kien biswitu, u miegħu dawk ta' madwaru, jinfexxu jidħku kemm jifilħu.
> 'Ara kif ħasilhom mustaċċih!'
> [...]
> Ġużè tal-Imqarqaċ inzerta bilqiegħda ħdejn Wenza, il-mara ta' Nikol l-Imfattar; u ta' kull darba li jkellimha erħilu jfaqqgħalha l-pala t'idu fuq irkoppitha.[140]

Konklużjoni

F'Leli nilmħu lil Ellul Mercer minn diversi aspetti. Bħal Leli, huwa l-bniedem li terraq kważi waħdu kemm politikament u kemm letterarjament fi żmien meta ftit kienu dawk ta' madwaru li kienu lest jħabirku biex jgħollu l-livell tal-għajxien tal-kotra.[141] Bħal Leli, ukoll kellu jħallas prezz għali għall-ideat u l-valuri li kien iħaddan. Spiċċa mbarri mis-soċjetà li kien jagħmel parti minnha stess għax din ma fehmitux. Minħabba f'hekk, sofra l-interdett u ndifen fil-parti mhux ikkonsagrata taċ-ċimiterju tal-Addolorata msejħa l-Miżbla għax kien jimmilita fil-Partit Laburista.[142] Ellul Mercer ried it-tiġdid biex artna taqbad il-pass ta' pajjiżi oħra u l-aktar li kien ikiddu kien "il-ħsieb tal-qawwa ta' dawk li kienu jridu jitfu kull raġġ ta' dawl li jittanta jdawwal l-imħuħ."[143] Deskritt bħala "ħassieb u kommentatur serju, b'xejriet ta' riformatur soċjali,"[144] għaraf b'mod profetiku li poplu mazzun huwa l-akbar ġerħa li l-pajjiż jista' jkollu.[145] Barra minn hekk, il-weġgħa kienet akbar għax il-poplu lanqas biss kien jintebaħ kemm għadu lura. Minkejja li r-rumanz ħareġ lejn l-aħħar tat-tletinijiet tas-seklu l-ieħor, bosta mit-temi li jittratta għadhom rilevanti u bosta mill-problemi li jsemmi u mill-karatteristiċi tal-komunità li jagħmel parodija minnhom għadhom magħna sal-lum iżda libsu libsa ġdida.

Fi żmienu, l-Istabbiliment kien magħmul primarjament mir-reliġjon u llum flimkien mar-reliġjon u z-zekzik huwa magħmul mill-propaganda ta' kull xorta u mill-mezzi tax-xandir immanipulati u qarrieqa b'mod speċjali r-riklami

li jikkontrollaw l-imħuħ. Bħall-aħwa Buċagħak tar-rumanz, huma l-ftit li "jnessu dak li jixtiequ jnessu, jgħawġu fejn jixtiequ jgħawġu u jfakkru fejn jeħtieġ ifakkru."[146] Iżda minn fost il-kotra jfiġġ Leli, li jista' jkun kwalunkwe persuna; basta din tagħraf b'attenzjoni li bl-istabbiltà l-bniedem isaddad u fuq kollox tmur kontra l-kurrent biex dak li temmen fih tgħixu. Ma' dawn il-fatturi negattivi rridu ngħidu wkoll li llum il-ġurnata r-reliġjon, minbarra forma ta' kontroll, bosta drabi wkoll tintuża għall-isem għax bosta Maltin jgħixu ħajja falza billi jużaw twemminhom biex jieħdu dak li jaqbel lilhom bħal Kunċett li meta avżat lis-Sa Marjann li binha qed iħares lejn Vira qaltilha wkoll "Ara taħseb, Sa Marjann, li dan għamiltu għal ħaġ'oħra għajr biex naqdi dmiri ta' Nisranija li jien."[147]

Għax ġarrab hu stess u għax dawn in-nuqqasijiet kienu jdejqu l-ewwel u qabel kollox lilu stess, Ellul Mercer ħabrek biex jeqred din il-problema mhux biss letterarjament iżda anki politikament għax il-kelma tqanqal iżda l-eżempju jkaxkar. Għalkemm il-kitba għandha impatt qawwi għax tħeġġeġ u ġġib lil dak li jkun konxju, Ellul Mercer uża wkoll is-sensittività tiegħu ta' awtur biex b'mod attiv u aktar konkret, permezz tal-ħidma politika tiegħu, serva wkoll ta' spalla u vuċi għal dawk milqutin minn din il-marda soċjali u għal dawk mistura fid-dlam tal-injoranza.

Diskors li sar nhar fl-24 ta' Mejju 2011 fil-ħamsin sena mill-mewt ta' Ġużè Ellul Mercer fl-1961. Id-diskors, li qed jidher b'xi tibdiliet u żidiet żgħar, kien parti minn konferenza li ttellgħet fil-librerija tal-Università ta' Malta bl-appoġġ tad-Dipartiment tal-Malti fl-Università u l-Akkademja.

Noti

1 E. M. Forster, *Aspects of the Novel* (L-Ingilterra: Penguin Books, 1970) 74.

2 Oliver Friggieri, "Il-Mixja ta' Ellul Mercer mir-Realtà għall-Kuxjenza," f'Ġużè Ellul Mercer, *Leli ta' Ħaż-Żgħir* (Malta: Klabb Kotba Maltin, 2010) 3.

3 Friggieri, "Il-Mixja ta' Ellul Mercer mir-Realtà għall-Kuxjenza" 4.

4 Charles Briffa, *Ir-Rumanz Malti sa Nofs is-Seklu Għoxrin* (Malta: PIN, Kullana Kulturali 53, 2003) 232.

5 Friggieri, *Dizzjunarju ta' Termini Letterarji*, it-3et ed. (Malta: PEG, 2000) 343.

6 Terence Portelli, ed. *Il-Qari tal-Letteratura: Bejn Esperjenza u Kritika* (Malta: Allied Publications, 2009) 104.

7 Friggieri, "Il-Mixja ta' Ellul Mercer mir-Realtà għall-Kuxjenza" 4.

8 Ġużè Ellul Mercer, *Leli ta' Ħaż-Żgħir* (Malta: Klabb Kotba Maltin, 2010) 9.

9 *Oxford Dictionary of Sociology*. Oxford University Press, 2005. *eNotes.com*. 2011. L-aħħar aċċess fit-18 ta' Lulju 2013 <http://www.enotes.com/oxsoc-encyclopedia/>.

10 *Webster's New World College Dictionary*. *YourDictionary.com*. L-aħħar aċċess fis-16 ta' Lulju 2013 <http://www.yourdictionary.com/>.

11 Friggieri, *Dizzjunarju ta' Termini Letterarji* 87.

12 Ellul Mercer 10.

13 Adrian Grima, "The Idealized Nation-Mother of the Romantics and the Status Quo," f'*Symposia Melitensia* 5 (2008) 135.

14 Ellul Mercer 10.

15 Ellul Mercer 10.

16 Immanuel Mifsud, "Gwerrieri u Sinjorini: Mary Meylak u l-Poeżija tal-Ġisem" f'Marco Galea, ed. *Il-Malti* LXXIX (2007) 105-116.

17 Ellul Mercer 67.

18 Brother Henry, *Qwiel Maltin* (Malta: De La Salle Brothers, 1987) 56.

19 Grima, "Tarżan u l-Udjenza Tiegħu f''Il-Ġnien' ta' Henry Holland," f'*Fora Melitensia* 2 (2005) 74-75.

20 Grima, "Savage Boys and the Predatory Woman in Holland's Garden" fi Stephanos Stephanides, ed. *Cultures of Memory / Memories of Culture* (Nicosia: University of Nicosia Press, 2007) 227-240.

21 Ellul Mercer 10.

22 Olivia Borg, *Minn Mary Meylak sa Simone Inguanez: Identitajiet u Perspettivi*, teżi għall-grad ta' M.A. fil-Malti (L-Università ta' Malta: 2010) 5.

23 Borg, *Minn Mary Meylak sa Simone Inguanez* 5.

24 Ellul Mercer 237.

25 Ellul Mercer 211.

26 Grima, "The Idealized Nation-Mother of the Romantics and the Status Quo" 134.

27 Ellul Mercer 181.

28 George Lakoff, "Metaphor, Morality and Politics, Or, Why Conservatives Have Left Liberals in the Dust." *The World Wide Web Center of The Institute for Cultural Democracy* 1995. L-aħħar aċċess fis-26 ta' Ġunju 2013 <http://www.wwcd.org/issues/Lakoff.html>.

29 Ellul Mercer 10.

30 Ellul Mercer 10.

31 Ellul Mercer 11.

32 Ellul Mercer 10-11.

33 Lakoff.

34 Ellul Mercer 140-141.

35 Ellul Mercer 11.

36 Grima, "Juan Mamo u s-Sigrieti ta' Wlied in-Nanna Venut" f'Marco Galea, ed. *Il-Malti* LXXIX, 84.

37 Ellul Mercer 135.

38 Friggieri, "Il-Mixja ta' Ellul Mercer mir-Realtà għall-Kuxjenza" 7.

39 Ellul Mercer 175.

40 Grima, "Juan Mamo u s-Sigrieti ta' Wlied in-Nanna Venut" 84-85.

41 Grima, "The Idealized Nation-Mother of the Romantics and the Status Quo" 136.

42 Grima, "The Idealized Nation-Mother of the Romantics and the Status Quo" 136.

43 Friggieri, "Il-Mixja ta' Ellul Mercer mir-Realtà għall-Kuxjenza" 8.

44 Ellul Mercer 72.

45 Ellul Mercer 33.

46 Ellul Mercer 68.

47 Ellul Mercer 67.

48 Ellul Mercer 68.

49 Ellul Mercer 128.

50 Ellul Mercer 42.

51 Ellul Mercer 169.

52 Brother Henry 128.

53 Borg, *Minn Mary Meylak sa Simone Inguanez* 3.

54 Luce Irigaray, *This Sex Which is Not One*, trad. ta' Catherine Porter u Carolyn Burke (New York: Cornell University Press, 1985) 84. Għal aktar tagħrif dwar il-kunċett tal-femminilità ara "L-Identità Femminili u l-Femminiżmu f'Malta" f'Borg, *Minn Mary Meylak sa Simone Inguanez* 1-35.

55 Irigaray, *This Sex Which is Not One* 220.

56 Toril Moi, "Feminist, Female, Feminine" f'Sandra Kemp u Judith Squires, ed. *Feminisms* (Oxford: Oxford University Press, 1997) 246.

57 Ellul Mercer 139.

58 Ellul Mercer 149.

59 Sigmund Freud, *The Question of Lay Analysis*, trad. ta' James Strachey f'*The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, Vol. 20 (Londra: Norton and Company, 1959b) 212.

60 Ellul Mercer 140.

61 Ellul Mercer 155.

62 Irigaray, *Je, Tu, Nous: Toward a Culture of Difference,* trad. ta' Alison Martin (New York u Londra: Routledge, 1993) 12.

63 Ellul Mercer 169.

64 Bernard Micallef, "Is-Sensibilità Femminili bħala Djalogu mal-Ieħor" f'Maria Grech Ganado, *Iżda Mhux Biss* (Malta: Printwell, 1999) vii.

65 Ellul Mercer 89.

66 Ellul Mercer 13.

67 Ellul Mercer 13.

68 Ellul Mercer 38.

69 Ellul Mercer 62.

70 Ellul Mercer 19.

71 Ellul Mercer 19.

72 Ellul Mercer 20.

73 Ellul Mercer 133.

74 Ellul Mercer 19.

75 Ellul Mercer 17.

76 Ellul Mercer 28.

77 Ellul Mercer 32.

78 Ellul Mercer 89.

79 Ellul Mercer 90, 93.

80 Ellul Mercer 96.

81 Friggieri, *Dizzjunarju ta' Termini Letterarji* 551-552.

82 Ellul Mercer 199.
83 Ellul Mercer 141.
84 Friggieri, “Il-Mixja ta’ Ellul Mercer mir-Realtà għall-Kuxjenza” 3.
85 Friggieri, “Il-Mixja ta’ Ellul Mercer mir-Realtà għall-Kuxjenza” 4.
86 Friggieri, “Il-Mixja ta’ Ellul Mercer mir-Realtà għall-Kuxjenza” 4.
87 Friggieri, “Il-Mixja ta’ Ellul Mercer mir-Realtà għall-Kuxjenza” 5.
88 Ellul Mercer 107.
89 Ellul Mercer 202.
90 Oscar Wilde, “The Picture of Dorian Gray” f’Oscar Wilde, *Plays, Prose, Writings and Poems* (Londra: Everyman’s Library, 1991) 316.
91 Carmel Cassar, *Witchcraft, Sorcery and the Inquisition. A Study of Cultural Values in Early Modern Malta* (Malta: Mireva, 1996) 63.
92 Briffa 233.
93 Ellul Mercer 168.
94 Ellul Mercer 219.
95 Ellul Mercer 223.
96 Ellul Mercer 92.
97 Ellul Mercer 131.
98 Ellul Mercer 173.
99 Ellul Mercer 215.
100 Olivia Borg, “Intervista ma’ Maria Grech Ganado” f’Borg, *Il-Vuċi ta’ Mara fil-Poeżija ta’ Maria Grech Ganado*, teżi għall-grad ta’ B.A. (Unuri) fil-Malti (L-Università ta’ Malta: 2008). Fil-kwotazzjonijiet meħudin mill-intervista ma biddilt xejn mill-grammatika, l-għażla lessikali u l-idjoma ta’ Grech Ganado.
101 Ellul Mercer 194.
102 Ellul Mercer 159.
103 Mifsud, “Gwerrieri u Sinjorini: Mary Meylak u l-Poeżija tal-Ġisem” 105-116.
104 Ellul Mercer 14.
105 Ellul Mercer 14.
106 Ellul Mercer 17.
107 Ellul Mercer 23.
108 Ellul Mercer 27.
109 Ellul Mercer 14.
110 Ellul Mercer 14-15.
111 Ellul Mercer 44-45.
112 Mifsud, “Gwerrieri u Sinjorini” 110.
113 Mifsud, “Ħoxnin u Somor, Koroh u Sbieħ: L-Għajnejn Kurjużi u Ħarsthom lejn il-Ġisem Malti.” Taħdita organizzata mill-Akkademja tal-Malti u mogħtija fis-6 ta’ Mejju tal-2010. L-aħħar aċċess fis-17 ta’ Lulju 2013 <http://ema-ps.academia.edu/ImmanuelMifsud/Papers/172438/HOXNIN_U_SOMOR_KOROH_U_SBIEH_L-GHAJNEJN_KURJUZI_U_HARSTHOM_LEJN_IL-GISEM_MALTI>. 3
114 Mifsud, “Ħoxnin u Somor, Koroh u Sbieħ” 2.
115 Ellul Mercer 14.
116 Mifsud, “Gwerrieri u Sinjorini” 110.
117 Ellul Mercer 47.
118 Ellul Mercer 45.
119 Mifsud, “Ħoxnin u Somor, Koroh u Sbieħ” 3.
120 Ellul Mercer 56.
121 Mifsud, “Ħoxnin u Somor, Koroh u Sbieħ” 4.

122 Mifsud, "Ħoxnin u Somor, Koroh u Sbieħ" 3.

123 Ellul Mercer 59.

124 Ellul Mercer 109.

125 Ellul Mercer 22.

126 Mifsud, "Ħoxnin u Somor, Koroh u Sbieħ" 1.

127 Ellul Mercer 169.

128 Mary Meylak, *Villa Meylak* (Malta: l-Istamperija tas-Salesjani, 1947) 100.

129 Mifsud, "Gwerrieri u Sinjorini" 114-115.

130 Olivia Borg, "An Interview with Lou Drofenik" f'Borg, *Minn Mary Meylak sa Simone Inguanez*.

131 Ellul Mercer 182.

132 Ellul Mercer 182.

133 Mifsud, "Gwerrieri u Sinjorini" 112.

134 Ellul Mercer 77.

135 Ellul Mercer 78-79.

136 Mifsud, "Ħoxnin u Somor, Koroh u Sbieħ" 2.

137 Ellul Mercer 108.

138 Friggieri, *Dizzjunarju ta' Termini Letterarji* 348.

139 Ellul Mercer 113.

140 Ellul Mercer 110-111.

141 Paul P. Borg, "Ġużè Ellul Mercer." *It-Torċa.* 25 ta' Mejju 2003. L-aħħar aċċess fis-16 ta' Lulju 2013 <http://www.torca.com.mt/Archives.php?ID1='Features'&ID2=24153>.

142 Michaela Muscat, "The Unholy War." *Feature* dwar l-Interdett li deher matul il-Ħdud ta' Settembru tal-2005. *Malta Today.* L-aħħar aċċess fis-17 ta' Lulju 2013 <http://archive.maltatoday.com.mt/2005/10/09/pix/interdett.pdf>.

143 Borg, "Ġużè Ellul Mercer."

144 Ġużè Cassar Pullicino, "Ġużè Ellul Mercer: Il-Kitbiet Soċjali Bikrija u l-Iżvilupp tal-Personalità Letterarja" f' *Ġużè Ellul Mercer: Il-Kitbiet Miġbura, Novelli Soċjali u Kitbiet Oħra* (Malta: Klabb Kotba Maltin, 1985) v.

145 Borg, "Ġużè Ellul Mercer."

146 Borg, "Ġużè Ellul Mercer."

147 Ellul Mercer 113.